

И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
МАМЛЕКЕТТИК ПЕДАГОГИКАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТИНИН

ЖАРЧЫСЫ ВЕСТНИК

КЫРГЫЗСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. И. АРАБАЕВА

2004

Кыргызский Государственный
Педагогический Университет
им. Арабаева

Формы и пути непрерывного педагогического образования в Кыргызской Республике

СЕРИЯ 3
ВЫПУСК 2

Педагогика
Психология

Бишкек-2004

Француз гуманисти, улуу педагог Жан Жак Руссонун айтуу боюнча адамды эркиндигинен ажыраткан эки нерсе бар, бул – байлык жана бийлик. Адилетсиз жашоодо жатып ичерлер карапайым элдин эмгек тебелеп тепсеп, адамдын ишеничин жок кылган. Ал эми элдик акындын ошол адилетсиз турмушка каршы чыгып, элдин кызыкчылыгын көздөгөн чыгармаларын жаратышкан. Мисалы, «Жаркырап бизге таң атар, жаман бизден адашар, карышкыр түшөр капканга, душмандар түшөр оруна» - деп Барпы акыныбыз ырдаган экен. Эл болсо алардын нускалуу сөздөрүн угуу адамгерчилик үчүн, адамды коргоо үчүн көп ой жүгүртүшкөн.

Элдик акындардын чыгармачылыгындагы балдар темасы, адептүүлүк тарбиялоо идеясы чоң мааниге ээ. Токтогулдун «Балалык» деген поэмасы Жеңижоктун «Санат», «Накыл кеп», «Үлгү ырлар», «Жакшы уул, жаман уул», «Үй-бүлө», «Насыят», «Айтмыш санат тобуна», Тоголок Молдонун тамсилдер өспүрүмдөргө арнап жазган ырлары «Үркөр, үркөр топ жылдык», «Балдардын ыры», «Турумтай», «Торпогум», «Телибай теңтек», «Кемчонтой Калык Акыевдин «Өлбөс баатыр», «Акылман ата», «Ач карышкыр», «Насыят» «Баскан жол» поэмасы далил боло алат. Ал эми Осмонкулдун «Оку, жаштар деген ырында жаштарды билим алуу, өнөргө үйрөтүү идеялары чагылдырылган. «Оку, балдар, бекер карап турбагың, окуундан эч бир көңүл бурбагың, эринбестен билим алсаң жаш балдар, элиң көрөр эркин күндү жыргалың», - деген саптар азыркы жаштарга да жол көрсөтүп турат. Ушул элдик идеяны Жеңижоктон табууга болот: «Адал эмгек-динибиң, ата-баба – пирибиң, көпчүлүктөн адашсаң, кандай болот күнүбүз, эс-акылдан адашпай, элдин салты билиниң».

Жакшы адам, жаман адам кандай болуш керек деген идея бардык акындардын чыгармаларында орун алган. «Жакшынын сөзү корс болбойт, жамандын сөзү жоош болбойт, калемпир ачуу, бал болбойт, жакшынын пейли та болбойт», - деп Барпы айтса, «Жаныңды сүрө, жигиттер, жакшы тилек, максатка жаман болсо жолдошун, жете албайсың жакшы атка», - деген саптар Жеңижокту ырларынан орун алган. Бул саптарда адептүүлүккө тарбиялоо жөнүндөгү асыл ойлор жатат. Жакшы адам бардык кишилерге бирдей мамиле жасайт. Акындар ички тарлыкты, көрө албастыкты, адепсиздик катары эсептешип, алар жаштардын ушундай начар сапаттардан оолак болууга үндөшкөн.

Адептүүлүктүн эң бир жогорку формасы – патриоттуулук. Элдик акындардын чыгармаларын системалаштырып биз төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик: патриоттуулук акындардын түшүнүгүндө - өз элиң сүйүү, өз эли менен бирге болуу, өз эли үчүн кам көрүү. Өз элиңе бөлүнүп, четтеп кеткендик – адепсиздик. Жигиттер кайраттуу болгондо гана тилеген максатына жетет: «Кайраты бар жигитке ырыс конот турбайбы» - деп Барпы айтса, өз элин коргоо – ар бир жаштын ыйык милдети, элди коргоодо жаштар өз жанын аябаш керектигин көрсөтүп, «Баатыр жигит эл үчүн, курман болот турбайбы», - деген идеяны Калык акын белгилеген. Акын ушул эле идеяны улантып, элдик эпостун сюжеттеринин негизинде «Курманбек», «Жаныш-Байыш», «Өлбөс баатыр», «Бактыбек баатыр» поэмаларын жараткан. Курманбек, Жаныш, Байыш, Өлбөс баатырлар - өз элинин чыныгы патриоттору. Жаштарга Курманбек баатыр өтө жагат, себеби ал өз элин, жерин терең сүйөт, ал чыныгы патриот, чыныгы дос элдин тагдырын көп ойлонот. «Калың кыргыз, кыпчакты, кас душмандан ким багат? Алым баатыр болсо элдин тынчтыгын ойлоп «Колуна аркан байлаптыр, токойду көздөй чамдаптыр: «кандай мезгил болбосун, баатырлар элин, жерин, коргоп алат, себеби алар эл үчүн жаралат», - деп жыйынтык чыгарышат.

Мына ушул мурастар аркылуу биз азыркы жаш өспүрүмдөрдөгү эр жүрөктүүлүк, тайманбастыкка касиеттерин тарбиялай алабыз. Жаш жигиттердин кичинесинен эле өз элинин кызыкчылыгын ойлоп, ошолордун намысын талашып, душмандарына каршы күрөшкө аттануусун элдик акындар жаштардан дайым талап кылып келген: «Эркин өссө эр жигит, эл намысын талашат, кадыры бар эр жигит, калк намысын талашат.»

Жаштардын тарбиясы бекем болуш үчүн аны ар тараптан тарбиялоо керек. Барпы аларды чындыкка үндөп: «Эр жигиттин жакшысы, сөзүндө болбойт жалганы», - дейт. Демек, чындыкты айткан адамдын ички дүйнөсү таза. Адептүүлүк сапаттардын эң бир туу чокусу эрк болуп эсептелет. Эркин акындар ар бир адам өз алдына коюлган максатка жетүүгө багытталган максатка эрктүү аракет деп түшүнүшкөн, ал эми бул максатка жетүү үчүн адам максаты ар кандай кыйынчылыктарды башынан өткөрүшү керек. Эркин жигит адам өз жүрүш-турушун максатка ылайыктуу башкара алат, жаман иштерден баш тартат. Демек, эркин жигит адам болуп тарбияланган адам кайраттуу, чечкиндүү, туруктуу, сөзүнө бекем болот, эл арасында кадыр бараткан ээ болуп, орчундуу сөз сүйлөйт, баштаган ишинин аягына жеткирет, иштеген ишин чала калтырбайт «Эр жигиттин жакшысы, жылдан жылга чыңалат, акылы менен сөз сүйлөп, элинен дайым сый алат», - деген идеяларды азыркы жаштарды тарбиялоодо колдонсок болот эмеспи.

Адептүүлүккө тарбиялоонун эң бир жакшы белгиси катары элдик акындар эмгекке үйрөтүүнү эсептеген: «иштеп турган кишинин, бүтөр иши мол деген, жаш кезинде эмгек кыл, жигиттин иши мол деген». Ак ниеттүү эмгек кылган адам анын үзүрүн, ырахатын көрөт, андай адамдар кадыр бараткан ээ болуп, айткан сөзүн эл кубаттайт, алар элдин чыныгы кишиси болуп эсептелет: «Жигиттин иши эл менен, элдин иши жер менен».

Адептик мамиленин бир түрү катары акындар сыйлоону, урматтоону, кадырлоону түшүнөт: «Эр жигиттин жакшысы, өзүнөн улуу кишиден адеп сактап уялат», - деген идеяны бардык акындардын чыгараларында орун алган.

Адеп тарбиясы эң эле кеңири, ар тараптан «Насыят», «Терме», «Үлгү ырларында» чагылдырылган. Мисалы, Калыктын ыр саптарында тарбиялык мааниси терең ойлор орун алган «Ар кимге жаман санабай, ачык болот эр киши», «Акылы бар азамат, сырын ичке сакташат», - деп адамгерчиликке чакырса, «Азамат болсоң эр жигит, апырылбай чын сүйлө», - деп чынчылдыкка үндөйт, «Душман келсе эр жигит, каршы барат тайманбай», деп эр жүрөк, кайраттуулукка чакырат. «Анык баатыр жигиттин, арстан шерче сүрү бар», - деп оюн андан ары улантат. Акын жаштарды эмгекте үлгүлүү болууга чакырып мындай деген: «Эмгектен качып эр жигит, уурулукка малынба, элиңе жеткен эмгегин, кетпесин бекер талаага».

Улууларды сыйлоого үндөп муну айтат «Бой көтөрбө эр жигит, кичүү менен улууга». Жаштарды билимдүү болууга такай көңүлүн буруп келген: «Билими бар жигиттер, мүдүрүлбөй так басат», «Улам алга умтулуп, ардактап окуп билим ал». Адептүүлүк акындын ою боюнча инсандын мыкты сапаты болуп эсептелет.

Жогоркуда айтылган ойлорду Осмонкул Бөлөбалаевдин ырларынан да жолуктурабыз. Акын ата-энелерге балдарды кандай тарбиялоо жагдайын, жолун үйрөтүп, дидактикалык идеяны даназалайт: «Баланды жаман үйрөтпө, жаш чагынан башкарбай».

Жыйынтыктап айтканда, элдик акындардын чыгармаларынын тарбиялык мааниси терең, таасири күчтүү. Ата-энелер, окутуучулар, тарбиячылар акындардын чыгармаларындагы тарбиялоо идеяларын колдонуп, балдардагы жалпы адамга таандык баалуулуктарды калыптандыра алат.

Сманбаев Ө.А. (КМПУ, Бишкек ш.)

Кесиптик багыт берүү социалдык-экономикалык проблема катары (айыл проблемасы)

Илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктеринин, эмгекти уюштуруунун ар түрдүү формаларынын эл чарбасынын бардык тармактарына киргизилишинин шарттарында адам факторунун ролу улам барган сайын өсүүдө. Кесип ээсинин жеткиликтүү квалификациялык даярдыгы болушу, чыгармачылык менен иштей билиши жеке адам үчүн

дагы, коом үчүн дагы мааниге ээ болот. Мына ушуга байланышы менен квалификациялуу адистерди даярдоо актуалдуу социалдык-экономикалык проблема болуп калды. Бул проблеманы чечүүнүн алгачкы этабы кесиптик багыт берүү болуп саналат.

Азыркы кездеги коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарында жаштарга кесипти багыт берүүнүн актуалдуулугу өсүүдө. Кесиптик багыт берүү - окуучунун жекече кызыгуусун, шык жөндөмүнөн соолугун жана коомдук тигил же бул кесип ээлерине болгон муктаждыгын эске алуу менен аны кесип тандап алууга даярдоо боюнча жүргүзүлгөн иштердин системасы. Илимий адабияттарда кесиптик багыт берүү педагогикалык, психологиялык, социалдык-экономикалык медициналык, проблема катары каралууда.

Мына ушул багыттарда изилдөөлөр жүргүзүлсө дагы, коомдогу өзгөрүүлөргө ылайык бул проблеманын социалдык-экономикалык аспектинин көңүл бөлүүнүн зарылдыгы келип чыкты.

Биринчиден, өлкөбүз үчүн стратегиялык мааниге ээ болгон социалдык-экономикалык милдеттерди чечүүгө багытталган программалар түздөн-түз квалификациялуу даярдыгы бар адистерди, кесип ээлерин даярдоо менен тыгыз байланышат.

Экинчиден, базар экономикасына өтүүнүн натыйжасында эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын жана алдыңкы технологиялардын киргизиле башташы жаштарга кесипке багыт берүүнү активдештирүүнүн зарылдыгын пайда кылды.

Үчүнчүдөн, келечекте өндүрүштүн тармактарынын жаңы типтеги көп профилдүүлүктүн негизинде даярдыгы бар кесип ээлерине муктаждыгы өсөт.

Төртүнчүдөн, жаштардын кесиптерин объективдүү жана субъективдүү себептер менен алмаштырылышы, айылдык жаштардын шаарларга миграциясынын өсүшү мектепте кесиптик багыт берүү ишинин сапаттык деңгээлин жакшыртууну күн тартибине койду.

Мына ушул сыяктуу факторлор окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн ролун жогорулатып, ага социалдык-экономикалык мамиле жасоону талап кылат. Анткени, окуучулардын аң-сезимдүү кесип тандап алууга даярдоонун ийгилиги түздөн-түз ушул саясатка таянганда гана болот. И.Н. Назимовдун пикири боюнча «кесипке багыт берүүгө социалдык-экономикалык мамиле жасоо анын милдеттерин, форма жана методдорун гана тактабастан, анын мүмкүнчүлүгүн аныктоого жардам берет». Кесипке багыт берүүнүн экономикалык эффективдүүлүгү эмгектин өндүрүмдүүлүгүн, сапатын (10-40%тин чегинде) жогорулатканлыгынан, кадрлардын агымын төмөндөткөндүгүнөн көрүнөт (15-20%ке чейин). (1) Жакшы жолго коюлган кесиптик багыт берүү ишинин жыйынтыгы адамдын чыгармачылык активдүүлүгүнүн өскөндүгүнөн, эмгегинен канааттангандыгынын, кесиптик оорулардын азайгандыгынан көрүнөт.

Бир катар изилдөөлөрдө кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө социалдык аспектини эске алуу керектиги көрсөтүлгөн. М.Х. Титманын ою боюнча «индивид жана атайын группалар үчүн биринчи планда конкреттүү кесипти тандоо эмес, белгилүү социалдык позицияны ээлөө турат» (2)

Окумуштуу В.Н. Шубкин өзүнүн изилдөөлөрүндө кесиптик шыкты социалдык шык катары классификациялаган. (3) Ал эми М.Н. Руткевич менен Ф.Р. Филиппов жаштардын планын алардын келечекте социалдык позициясын кесип тандоо менен тыгыз байланыштырышса, В.И. Журавлев кесип тандоону адамдын турмуштук өзүн аныктоосу менен айкалыштырган. (5)

Элдин маданиятынын, билим деңгээлинин өсүшү, жашоо шарттарындагы өзгөрүүлөр жаштардын кесип тандоодогу позициясын күчөтөт. Кесип тандоого социалдык мамиле жасоо социалдык шарттарды, башкача айтканда микро жана макро чөйрөнүн элементтерин, эмгек

ресурстарынын абалын, тигил же бул кесип ээлерине коомдук муктаждыгын, жеке адамдын өзгөчөлүгүн эске алууну талап кылат.

Социалдык аспект - тигил же бул кесиптин коомдогу кадрынын коомдук пикирди калыптандырууда эске алынышы, түздөн-түз илимий-техникалык жана коомдогу прогресстин талаптары менен байланышат. Адамдын көп түрдүү иш аракетинде социалдык мааниге ээ болгон кесиптик иш аракет өзгөчө орунду ээлейт. Кесип конкреттүү максатты түшүнүк болгондуктан анын мазмунун коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр, өндүргүч күчтөрдүн өнүгүү деңгээли, өндүрүштүк мамилелер жана башка маселелер түзүп, социалдык жана функционалдык мазмун деп бөлүнөт.

Эмгектин бөлүштүрүлүшү, өндүргүч күчтөрдүн жана мамилелердин өнүгүшү кесиптин функционалдык мазмунун түзөт. Ал эми кесиптин социалдык мазмуну, кесиптин түрлөрү менен конкреттүү социалдык группалардын катнашы менен аныкталат.

Кесипке багыт берүүнүн социалдык-экономикалык аспектинин учурдагы жана перспективада өндүрүшкө тартыла турган эмгек ресурстарынан демографиялык структурасын үйрөнүү менен башталат. Бүгүнкү күндө айрым экономикалык региондордо айыл чарбасында эмгектенгендердин негизги бөлүгүн жашы улгайып бара жаткан адамдар түзүүдө. Айрым райондордо 50%тен жогору. Себеби, базар экономикасына өтүүдөгү шарттардын таасири астында көпчүлүк жаштар шаарларга миграцияланышкан.

Азыркы кездеги илимий техникалык прогресстин жетишкендиктери, эмгекти уюштуруунун жаңы формаларын киргизүүнүн шарттары коомдогу социалдык группалардын кесиптик-квалификациялык структурасындагы өзгөрүүлөргө алып келип, социалдык жылышууларды пайда кылат.

Демек, кесиптик багыт берүү маселесинин актуалдуулугунун өсүшү жаштар жөнүндөгү саясаттын пайда болушуна алып келди. Жаштар калктын өзгөчө социалдык-демографиялык группасы болгондуктан, эмгек ресурстарын толуктоодогу негизги резерв болуп саналат. Жаштар эмгек ресурсу сандык жактан гана толуктабастан, сапаттык жактан да толуктайт. Бул социалдык-демографиялык төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөргө байланышат. Биринчиден, жаштар кесиптик, социалдык жана территориялдык жактан жогорку мобилдүү. Алардын миграциясы орто жашап калган адамдарга караганда 2 эсе көп. Экинчиден, жаштарга узакка эмгектенүүгө мүнөздүү (иш жөндөмдүү 35-45 жыл), үчүнчүдөн, жаштардын жалпы билим деңгээлинин жогору болушу. Жаштар, алардын негизи бөлүгүн түзгөн мектеп бүтүрүүчүлөрү эмгек ресурсун толуктоодо эн негизи резерв болуп саналат. Бул жагдай өз кезегинде мектептеги кесиптик багыт берүү ишинин форма методдорун, мазмунун регионалдык өзгөчөлүктөр менен байланыштырууну талап кылат.

Көпчүлүк жаштар (90%ке жакын) жалпы орто билимге ээ болуу менен эмгек жолун башташат. Бирок, бүгүнкү күндө мектеп окуучулары орто билим алуу менен гана чектелишип, аң сезимдүү кесип тандап алууга теориялык, практикалык, психологиялык жактан даяр эмес бойдон калууда. Буга республикабыздын айыл мектептеринин бүтүрүүчүлөрүнүн арасында жүргүзүлгөн изилдөөлөрүбүз мисал боло алат. Изилдөөнүн жүрүшүндө бүтүрүүчүлөргө (985) азыркы кездеги айыл чарбасындагы кесиптер, аларга коюлган талаптар, кесиптин перспективасы эмгекти уюштуруунун формалары ж.б.у.с. маселелерге байланыштуу суроолор берилди.

Алардын 12%и толук, 65%и үстүртөн жооп беришсе, 23%и жооп бере алышкан эмес. Ал эми бүтүрүүчүлөрдүн 45%инин кесип тандоодогу негизделген мотиви жөнүндө жеткиликтүү ойлоношпайт. Мына ушул жагдайлар көпчүлүк бүтүрүүчүлөрдүн негизделбеген, кокусунан кесип тандап алуусуна алып келүүдө. Алар өзүлөрүнүн шык-жөндөмү, каалоосу, кесип тандоого коюлган талаптар жөнүндө билишпейт.

Демек, биз мындан мектепте кесиптик багыт берүү ишинин сапатты деңгээлин көтөрүүнүн мааниси өстү деп айта алабыз. Окуучулар кесиптик багыт берүү мектептеги окуу-тарбия ишинин маанилүү багыттарынын бири болуп саналат. Бүгүнкү күндө кесипти багыт берүү ишинин структуралык элементтери, компоненттери, негизги принциптери аныкталган. Бирок, ошондой болсо дагы учурдагы социалдык экономикалык өзгөрүүлөрдүн суроо талаптарына жооп берген кесиптик багыт берүү ишинин окуучунун инсанына багытталган, жекече мамиле негизделген технологиясы керек. Кесиптик багыт берүүнүн технологиялык негизин окуучуну диагноздоо, анын кызыгуусун, шык-жөндөмүн, өзүн-өзү баалай билүүсү, кулк-мүнөзүн жана кесип тандоодогу мамиле мотив үйрөнүү түзүп турат. Мектепте окуу-тарбия ишинин жүрүшүндө кесиптик багыт берүү ишинин бардык компоненттерин (кесиптик агартуу, кесиптик маалымат, кесиптик ылгоо, кесиптик кеңеш, кесиптик ыңгайлануу, пайдаланып, окуучуларды эл чарбасынын тармактары, жаңы шарттар эмгекти уюштуруунун маселелери, кесип жана аны тандоо өзгөчөлүктөрү ж.б.у.с. материалдар менен тааныштыруу зарыл. Окуу процессинде, өзгөчө илимдердин негизин окутууда окуучуларды өндүрүштүк технологияга байланышкан теориялык билимдерге, практикалык көндүмдөргө ээ кылуу маанилүү. Класстан жана мектептен тышкаркы жүргүзүлгөн тарбиялык иштердин системасы окуучулардын теориялык билимин практика менен байланыштырып тереңдетүүгө, кесиптик кызыгуусунун, аны тандоодо негизделген мамиле мотивинин, коомдук жана жекече муктаждык катары кесип тандоодогу социалдык багыт алышына жардам берет.

Мектепте жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугуна бир катар факторлор таасир тийгизет. Окуучулар кесиптер жана аларга коюлган талаптар, эмгекти уюштуруунун маселелери менен тааныштыруу, окуучунун өзүн-өзү таанып билүүчү иш-аракеттерди кошуу, ар түрдүү кесиптик иш аракеттерге аралаштыруу, окуу-тарбия ишинин кесиптик багыт берүүчүлүк жагдайын арттыруу, ата-энелерди жана коомчулуктун өкүлдөрүнүн бул ишке активдүү катышышы, кесиптик багыт берүү ишинин системалуу жүргүзүлүшү жана башкалар маанилүү факторлордон болуп саналат.

Демек, азыркы кездеги коомдогу өзгөрүүлөрдүн шарттарында өскөчө келе жаткан жаш муундарды аң сезимдүү кесип тандап алууга даярдыктуу актуалдуу социалдык, педагогикалык проблема болуп саналат. Мына ушуга байланыштуу мектептеги окуу-тарбия берүү ишинин кесипке багыт берүүчүлүк жагдайын арттыруу, окуучулардын социалдык позициясына калыптандырууга жардам берет.

Адабияттар:

1. Назимов И.Н. Резервы эффективности профориентации. // Школа и производство. – 1986. № 3, 15-с.
2. Социально-профессиональная ориентация молодежи. // Сборник ред.коллегия М.Х. Титма (отв. ред.) и др. – Тарту, 1973. 23-с.
3. Шубкин В.Н. Социологические опыты. М.: 1970. с.179.
4. Руткевич М.Н., Филиппов Ф.Р. Социальные перемещения. М.: 1984. с. 212
5. Журавлев В.И. Вопросы жизненного самоопределения выпускников средней школы. Ростов-на-Дону, 1973.

Ө.А.Сманбаев
(КМПУ, Бишкек)

Кесип тандоонун мамиле мотивин калыптандыруунун маселелери

Азыркы кезде аң сезимдүү туура кесип тандап алуу жеке адам үчүн дагы коом үчүн дагы маанилүү. Мына ушул проблеманы чечүүдө кесип тандоодогу мамиле - мотив жөнүндөгү маселе негизги орунду ээлейт.

Мотив деген эмне? Мына ушул суроону тактоо кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө теориялык жана практикалык мааниге ээ. Анткени, та

же бул түшүнүктү тактоо жүргүзүлө турган иш аракеттин мааниси максатын, ага жетүүнүн жолдорун аныктоого жардам берет. Мамиле - мотив деген түшүнүктүн маңызын, калыптанышын, өнүгүшүн жеткиликтүү кылып берүү тууралуу кесипке багыт берүү ишине алгылыктуу башкарууга мүмкүн эмес. Кесиптандоодогу мамиле - мотив жөнүндөгү маселе илимий адабияттарда ар түрдүүчө каралууда.

Окумуштулар мамиле мотивди - адамдын эмгектенүүсүнө түрткү болгон жагдай, зарыл шарт катары көрсөтүшкөн. Мотив - инсандын белгилүү багытталгандыгын калыптандырып, адамдын иш-аракетке катышкан мамилесине, аны ишке ашырууну камсыз кылган психикалык процесстин өнүгүшүнө таасирин тийгизет. Анткени, бир адам үчүн эмгек инсандын өзүн көргөзүүсүнүн чөйрөсү болсо, башкалар үчүн материалдык канааттануунун булагы болуп саналат.

Окумуштуу З.И. Гришанова «кесипке багыт берүү процессинде аны тандоонун негизделген мотивин калыптандыруунун маанилүү болгондуктан кесиптин окуучунун кызыгуусуна, шыгына, ылайык келген психологиялык өзгөчөлүктөрүн билүү керек» - деп көрсөткөн.

Илимий адабияттарда кесип тандоодо мотивди калыптандыруунун закон ченемдүүлүктөрү бир кыйла изилденген. А.М. Кухарчук менен А.В. Пенципер өзүлөрүнүн изилдөөлөрүндө аң сезимдүү кесип тандоо иш аракеттин татаал түрү жана ал узакка созулган мотивдештирүүнү талап кылат деп көрсөтүшкөн. Мотивдештирүүнүн чөйрөсүнүн закон ченемдүүлүктөрүн билип инсандын иш аракетин жана кесиптик өзүн аныктоосуна таасир этүүгө болот. Кесип тандоонун психологиялык өзгөчөлөрүн карап, авторлор кенири таралган мотив катары эмгектин мазмунун көрсөтүшкөн. Андан ары коомдун кесип ээлерине муктаждыгы кесиптин перспективасы, коомдогу кадыр баркы, инсандын шыгына, ылайык келишин жайгаштырышкан. (2)

Ф.И. Ивашенконун пикири боюнча социалдык жана таанып билүүчүлүк мотивдер негизги болуп саналат. Алар алыскы жана жакынкы болуп бөлүнөт. Автор педагогикалык көз карашта алып караганда төмөндөгү закон ченемдүүлүктөрдү маанилүү деп эсептейт. Биринчи закон ченемдүүлүк, жаңы мотив адамдагы мурунтан болгон, атап айтканда өзүн-өзү бышыктоодогу керектөөдөгү, жаңы таасирлердин астында пайда болот. Экинчи закон ченемдүүлүк алыскы жана жакынкы мотивдердин өнүгүүсүнө жана алардын таасир этүү күчүнүн айырмачылыгына байланышкан. Бирдей шарттарда жакынкы мотивдер алыскы мотивдерге караганда таасир этүүчү чоң күчкө ээ. Алар учурдагы иштин аткарылышын колдойт. (3) Айрым психологдор окуучулардын мотивдерин калыптандырууда жакынкы мотивдерден, атап айтканда жаңы билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү көрсөтүүдөн баштоо керек деп эсептешет.

Илимий адабияттарда кесип тандоодогу мамиле - мотивдерди классификациялоо жөнүндө бирдей көз караш жок. Окумуштуу В.И. Жуковская төмөндөгүдөй классификацияны сунуш кылган:

- а) кесиптин коомдук маанисине түшүнүү, кесипке түздөн-түз катышуу;
- б) кесипке багытталган практикалык тажрыйбанын, билгичтик, көндүмдөрдүн болушу;
- в) адамдын кесипке жарактуулугун сезиши, тобокелдик жана өздөнүчүлүк;
- г) жаңы романтика;
- д) улуу адамдарды, ата-энелерди тууроо;
- ж) эстетикалык муктаждыктар жана табит;
- з) материалдык кызыккандык. (4)

Ал эми окумуштуу Е.М. Павлютенковдун пикири боюнча мотивдер төмөндөгүдөй классификацияланат: социалдык, моралдык, эстетикалык,

таанып билүүчүлүк, эмгектин мазмуну менен байланышкан чыгармачылык кадыр-барк. (5)

А.А.Шавир кесип тандоонун төмөндөгүдөй мотивдердин үч группасын аныктаган: кесиптик кызыгуу, асылдуулук багыт жана аны менен байланышкан өзүнүн атуулдук (граждандык) милдети үчүн кайгыруусу (переживание), өзүнүн кесипке жарактуулугу. (6) Бул мотивдердин ичинен кесиптик кызыгуу негизги орунду ээлейт. Эгер кесиптик кызыгуу билимге жана иш аракетке жалпы кызыгууга негизделсе, ал бир кыйла туруктуу болот. В.В. Ярошенко кесиптик өзүн аныктоо процессин изилдеп кесип тандоодогу мотивдин үч түрүн көрсөткөн: кызыгуу милдет өзүнүн кесипке жарактуулугун өзү баалоосу. (7) Бул мотивдер аң сезимдүү кесип тандоонун негизин түзөт. Кесип тандоодогу мотивдердин группаларын маанисин мүнөздөп, автор мотивдештирүүнүн өнүгүшү үч аспектиде жүрө тургандыгын белгилеген: мотивдердин составын кенейтүү жолу, аларды ирээттештирүү, ар бир мотивди сапаттап кайра түзүү.

Изилдөөбүздүн жүрүшүндө мектеп окуучуларынын, фермердин дыйкан чарбаларында жана башка тармактарда эмгектенген жаштардын арасында мотивдерди аныктоо үчүн суроо жүргүздүк. Аларга төмөндөгүдөй суроолор берилди: 1.Эмне үчүн айыл чарба кесибин тандап алдың? 2. Кесип тандап алышыңарга эмне таасир тийгизди? ж.б. Алынган жоопторду кесип тандоого таасир тийгизген фактор катары ата-энелердин жолдошторунун, мугалимдердин кеңеши, айыл чарбасынын өнүгү перспективасы, материалдык стимул, кесипке кызыгуу, биология сабактары, мал чарбасына, дыйканчылыкка кызыгуусу, тарбиялык иш чараларга көрсөтүлгөн. Суроо жүргүзүү кесип тандоодогу негизги мотивдер жана аны калыптандыруунун жүрүшү жөнүндө маалыматтарды табууга мүмкүнчүлүк берди. Алынган жыйынтыктын негизинде кесип тандоодогу мотивдерди калыптанышына ар кандай таасир эте турган факторлор аныкталды: окуу тарбия процесси (сабактар, класстан жана мектептен тышкаркы тарбиялык иштер -40-45%), социалдык чөйрөнүн таасири жолдоштору, ата-энеси, массалык информация каражаттары, кесип ээлери ж.б. -35%), айыл чарбасындгы кесиптерге кызыгуусу, эмгекти уюштуруунун жана формалары - 15%, башка факторлор - 10%.

Демек, окуучулардын кесип тандап алуусунун мамиле - мотивинин өнүгүшүнө, калыптанышына таасир тийгизген факторлорду эки чоң топко бөлсөк болот:

1. Тышкы факторлор (ата-эненин, мугалимдин кеңеши, жолдошторунун таасири, курчап турган социалдык чөйрө ж.б.).

2. Ички факторлор (шык, жөндөм, жалпы эрудиция, кызыгуу социалдык багыт алгандык).

Азыркы кездеги базар экономикасына өтүүнүн шарттарында кесип тандоодогу негизги мотив катары жекече кызыгууну коомдук милдетти кесиптин социалдык экономикалык маанисин түшүнүүнү, белгилүү ишке кызыгууну, ж.б.ларды карообуз керек. Окуу - тарбия ишинин жүрүшүндө окуучунун билимдерге, көндүмдөргө ээ болушу анын ишенимин арттырып, аң сезимдүү кесип тандоосун камсыз кылат. Турмуштук жолду жана кесипти тандоонун туруктуу мотиви окуучунун чыгармачылык өнүгүшүнүн, жүгүртүүсүнүн, индивидуалдуулугунун жөндөмүнүн, шыгынын калыптанышына түрткү болот. Бул жагдай окуучунун таанып билүү процессин башкарууга, жекече өзгөчөлүгүнүн өнүгүүсү, кесиптик кызыгуусун үйрөнүүгө оболго түзөт.

Мына ушул факторлордун ичинен өзгөчө жеке кызыгуу абдан чоң мааниге ээ. Туруктуу кесипке кызыгуу негизделген мамиле мотивдин өнүгүшүнө, калыптанышына алып келет. Ал эми негизделген мотив аң сезимдүү кесип тандап алууга таасирин тийгизет. Анткени, негизделген мотив окуучунун теориялык билимге, практикалык көндүмдөргө ээ болуу үчүн умтулуусун камсыз кылат.

Демек, окуучунун айыл чарба кесиптерине кызыгуусу, аны тандоонун мотивдеринин динамикасы төмөндөгүдөй мүнөздөлөт: биринчиден жалпы жана атайын билимдердин, практикалык көндүмдөрдүн мазмунунун өнүгүшү; экинчиден, айыл чарба кесиптеринин социалдык экономикалык маанисин түшүнүүсү; үчүнчүдөн, окуучунун теориялык билимин жана практикалык кенейтүү максатында активдүү иш аракетинин болушу.

Азыркы кездеги республикабыздын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө ылайык кесиптик багыт берүү иши мектептин окуу-тарбия иштеринде негизги орунду ээлейт. Окуу тарбия иштеринде кесиптик багыт берүү иштеринин бардык компоненттерин (кесиптик маалымат, кесиптик агартуу, кесиптик тарбиялоо, кесиптик ылгоо, кесиптик адаптация) колдонуп окуучулардын кесип тандоосуна жардам берүү керек. Бул ишке комплекстүү мамиле жасоо окуучунун туура кесиптик багыт алышына, өзүнүн кызыгуусун коомдун керектөөсү менен айкалыштыра билүүгө, эмгек адамдарына сапаттарды калыптандырууга өбөлгө түзөт. Мына ушуга байланыштуу айыл мектебинде окуучуларды өндүрүштүн тармактары, илимий-практикалык негиздери, кесиптер, эмгекти уюштурууну өзгөчөлүктөрү ж.б. маселелерди камтыган педагогикалык иштин системасы керек.

Теориялык булактарга, республикабыздын мектептеринде топтолгон тажрыйбаларга, изилдөөлөрүбүздүн жыйынтыгына таянып, окуучуларды кесип тандоого даярдоонун төмөндөгүдөй негизги шарттарын белгилей алабыз:

1. Окуу-тарбия процессинин политехникалык жана айыл чарба багыттуулугу, окутуунун турмуш, практика менен байланышын өркүндөтүп, окуучуну аң сезимдүү кесип тандоого даярдоону жакшыртат.

2. Окуучулардын эмгек көндүмдөрүн жана билгичтиктерин калыптандыруу.

3. Окуу тарбия ишинде жергиликтүү материалдарды пайдалануу, бул ишке ата-энелерди, адистерди, кесип ээлерин катыштыруу.

4. Окуу тарбия процессинде окуучунун кесипке туруктуу кызыгуусун, аны тандоонун мотивдерин калыптандыруу.

5. Окуучулардын кесип тандоого даярдыгын деңгээлин аныктоо.

6. Кесиптик багыт берүү ишинде окуучунун жаш өзгөчөлүгүн, кызыгуусун, шыгын, жөндөмүн эске алуу.

7. Кесипке багыт берүүнүн ишинин үзгүлтүксүздүгүн, ырааттуулугун камсыз кылуу.

Демек, педагогикалык шарттарды ишке ашыруу окуучулардын аң сезимдүү кесип тандап алуусун жакшыртып, жалпы, политехникалык жана эмгектик тарбия берүүнүн деңгээлин жогорулатат.

Адабияттар:

1. Гришанова З.И. Некоторые психологические особенности профессиональной ориентации. В кн.: Профессиональная ориентация учащихся. Вопросы педагогики. Межвузовский сборник, Кишинев Шниитца, 1980, с.27-33.

2. Кухарчук А.М., Ценципер А.Б. Профессиональное самоопределение учащихся. - Минск.: Народная асвета, 1976. - 128-б.

3. Ивашенко Ф.И. Сельскохозяйственный труд старших школьников. - Минск: Народная асвета, 1978. 190-б.

4. Жуковская В.И. Профессиональная направленность старшеклассников и мотивы выбора профессии (В кн.: Профессиональная ориентация и консультация молодежи). Киев, 1966, с.69.

5. Павлютенков Е.М. Формирование мотивов выбора профессии. Киев, 1980, с.27-29.

6. Шавир А.А. Психология профессионального самоопределения ранней юности. - М.: Педагогика, 1981. - 96-б.

7. Ярошенко В.В. Школа и профессиональное самоопределение. - Киев, Радянская школа, 1983. - 113-б.

Колдонулган адабияттар:

1. Шкабара И.Е. Проблемно-генетический анализ как метод историко-педагогического исследования. // Педагогика. 2003, №7.
2. Струминский В.Я. О некоторых вопросах периодизации истории школы и педагогики. // Советская педагогика. 1958. №123.
3. Королев Ф.Ф. К решению вопроса о периодизации истории советской школы и педагогики. // Советская педагогика. 1958. №1.